

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Akárha farsangba indulnának...

Bánffy Miklós három művének értelmező újraolvasása a történeti és kortárs recepció problémafelvetéseinek tükrében

Váradi-Kusztos Györgyi

Témavezető: Dr. Görömbei András

DEBRECENI EGYETEM

Irodalomtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2013.

1. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A főként közéleti, kultúraszervezői tevékenysége és politikai szerepvállalása okán számon tartott Bánffy Miklós sokirányú munkássága – és ezen belül irodalmi alkotásai – iránt fokozatosan élénkülő érdeklődést tapasztalhat a mai olvasó. Az élénkülő érdeklődés jeleként felfogott írások – akár a napilapok, hetilapok, internetes portálok közölte ismeretterjesztő szándékú rövidebb cikkek, akár a tudományos igényű tanulmányok – továbbra is kénytelenek az írói életmű helyéről, szerepéről szólva a méltánytalanság, a mellőzöttség fogalmait, „a hiány metaforáit” használni.

E dolgozat a hiánypótlás feladatból kíván részt vállalni, egyetértve Imre László 1993-as tanulmányának meggyőző érvelésével, mely szerint az *Erdélyi történet* és egyben az író Bánffy helyére, lehetséges jelentőségére vonatkozó megállapításokat nem elsősorban a több évtizedes elhallgatás, hanem egy teljességre törekvő irodalomszemlélet igénye indokolja.

Viszonylag szűk korlátokat szabva magának a jelen értekezés Bánffy Miklós prózai alkotásain belül kizárólag azokra a szépirodalmi szövegekként számon tartott írásokra koncentrál (az *Erdélyi történet*, az *Emlékeimből* és *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja* című alkotásokra), amelyek már a szerző életében megjelentek – ily módon aránylag terjedelmes recepcióval rendelkeznek, továbbá közös vonásuk, hogy fogadtatástörténetükben az emlékirat fogalma és az emlékirattal érintkező műfaji alakzatok lehetséges vonatkoztatási pontként jelennek meg.

Ezen alkotások recepciótörténeti áttekintése semmiképpen sem öncélú. A Bánffy Miklós főműveként számon tartott *Erdélyi történet* jelenlegi élénk külföldi fogadtatása és e fogadtatás rövid áttekintése megkívánja a magyar Bánffy-recepció súlypontjainak bemutatását is. Ezen súlypontok részletes áttekintése pedig az újraolvasás számára készíti elő a terepet. A három Bánffy-szöveg egymástól eltérő módon és arányban használja fel és gondolja tovább a recepcióban megjelenő szempontokat. A karneváli világlátás, a karneváli logika szövegszervező szerepe és e logika érvényesülésének mértéke a kiemelt három szövegben különböző, ám mindhárom mű esetében meghatározó jelentőségű. Az *Erdélyi történet* szövegében összekapcsolódik egyfajta biblikus-apokaliptikus nézőponttal.

A recepciótörténet tükrében elvégzett újraolvasás tehát elsősorban a Bánffy-szövegek kínálta értelmezői pozícióból kívánja (újra)értelmezni a kiválasztott műveket.

2. Az alkalmazott módszerek vázolása

A dolgozat első fő része a számos hazai és külföldi kiadást megért *Erdélyi történet* áttekintését adja. A nagy terjedelmű recepciót tematikus rendben, azon belül pedig időrend szerint haladva foglalja össze, kiemelve a legfontosabb és leginkább problematikus, vitákat generáló szempontokat.

Ezen áttekintés után a műelemzés lehetőségeit vázoló, és részben megvalósító fejezet következik. A kulcsfontosságú szempontok: a bibliai kontextust felidéző mottó és kötetcímek háttere, funkcionalitása, az emlékezés és az anekdota használati módjainak meghatározása, és a szöveg önreflexivitást mutató nyelvi megoldásai.

A második nagy egység két mű: a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja* és az *Emlékeimből* párhuzamos bemutatását végzi el a szerzői/elbeszélői álarc/önarckép, valamint a fiktív és a valósnak tételezett emlékiratok értelmezési lehetőségeinek, összefüggéseinek feltárásával.

A recepciótörténeti áttekintés itt is rámutat a korabeli és kortárs befogadás főbb kérdéseire, megállapításaira. Ezt követően az egyes alfejezetek a művek részletes elemzésén keresztül az őket szervező farsangi/karneváli logika több szinten történő megvalósulása mellett érvelnek. Ennek keretében kerül sor a (farsangi/karneváli) maszkként megjelenő szereplők elemző bemutatására, a karneváli látásmód többrétű értelmezésére. A *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléjának* vizsgálata az oly sokat méltatott nyelvi/stilisztikai eszközök funkcionális elemzésével zárul, a szöveg karneváli világlátásának kialakításában betöltött szerepüket tárgyalva. A záró fejezetek amellet érvelnek, hogy az *Emlékeimből* leginkább *Fortéjossal* együtt olvasva teszi nyilvánvalóvá saját szövegszervező karneváli logikáját. Ily módon a *Fortéjos*-beli Kerkóposz ikrek története ajánlotta értelmezői pozícióból a *Fortéjos* és az *Emlékeimből* írások mintegy iker-szövegeknek tekinthetők. A narrátori szerepkörök vizsgálata, a „véletlenszerű” szerkesztés szerepének bemutatása, a maszkkészítés szintjeinek felismerése, továbbá a szöveg stílusát, nyelvezetét jellemző vonások *Fortéjos* szövegével történő összevetése szolgáltatják e megközelítés kereteit.

Szöveg- és befogadásközpontú értelmezői stratégiák ötvöztetésével, a bahtyini karneválelmélet fogalmainak használatba vételével igyekeztünk az elemző részek koherenciáját megteremteni.

3. Az eredmények tézisszerű felsorolása

Fejezetenként:

I. Regény és/vagy emlékirat: az *Erdélyi történet*

I. 1. A trilógia hazai (anyaországi és romániai magyar) recepciójáról

Dolgozatunk megközelítésében elsősorban az *Erdélyi történetet* emlékiratként (is) olvasó-értelmező tanulmányok összefoglalása tűnt leginkább célszerűnek, hiszen a saját korában is jól ismert szerző életrajzi és politikai vonásainak az írott szövegre vetítése már a kezdetektől a recepció egyik legfontosabb, központi kérdéseként jelentkezik. Az időben változó olvasói elvárások egymással történő szembesítése, miközben világosan körvonalazza az *Erdélyi történetről* alkotott XX. századi és mai elképzeléseket, nyilvánvalóvá teszi az emlékiratról alkotott felfogások sokszínűsége mellett azokat a szempontokat is, melyek segítségével a trilógia egyaránt, sőt egyidejűleg olvasható (minden elméleti kétellyel együtt) regényként és emlékiratként.

I. 1. 1. Valóságghűség, valószerűség, érzékletesség: a recepció ábrázoláskritikai normakészletet alkalmazó irányvonala

Lévén az *Erdélyi történet* – különösen is a külföldi recepció tükrében – egy meghatározott történelmi korszak sajátos perspektívájú bemutatását (is) megvalósító mű, az ábrázolás pontosságát, részletességét, hitelességét firtató kritikai észrevételek igen gyakoriak a Bánffy-recepcióban. Összességében láthatóvá vált, hogy a trilógia valóságábrázolási technikájával kapcsolatos olvasói, kritikai elvárások a legtöbbször a realizmus kifejezéssel megnevezett transzparensnek tételezett, már-már dokumentarista, részletezően pontos ábrázolási módszert veszik észre, és méltatják. A szöveg ironikus, romantikus, expresszionista jellegű megoldásait a kései befogadás veszi inkább figyelembe, a szövegközpontúbb olvasatok tudományos előretörésével párhuzamosan.

I. 1. 2. Őszinteség, spontaneitás, lélektani hitelesség: a recepció kifejezéskritikai normakészletet alkalmazó irányvonala

A fejezetben megállapítást nyer, hogy ama kritikai megközelítés, amely Bánffyt az arisztokrácia reprezentánsaként s egyszersmind kritikusaként szemléli, továbbá a mű lélektani hitelességének kérdése valamint e kérdés összekapcsolása a szerző = történelmi szereplő azonosítással – a trilógia-recepció egyik legmeghatározóbb vonulatának tekinthető. Annak ellenére, hogy a különböző ideológiai alapokon elhelyezkedő elemzők és bírálók e jelenség értelmezésekor sokszor a mai olvasó számára eltúlzottnak tűnő mértékben deklarálják saját korántsem kizárólag szépirodalmi jellegű ítéleteiket, arra is ráirányítják figyelmünket: a mű kapcsán megszülető „erős olvasatok” nem mentesülhetnek a „Bánffy-jelenség” egyidejű értelmezésének feladata alól.

I. 1. 3. Tanítás, gyönyörködtetés, katarzis: a recepció hatáskritikai normakészletet alkalmazó irányvonala

A fejezet bemutatja: a trilógiát mint erkölcsi példázatot olvasó kritikusok – zömében a huszadik század közepét meghatározó ideológiák hatása alatt – a mű kanonizációját, sőt, gyakorlatilag a pusztá létezését is befolyásolni képes értelmezői döntéseket hoztak. Az *Erdélyi történet* sajátos szemlélete, tagadhatatlanul a közösségi erkölcs körébe tartozó kérdésfeltevései, és a rá adott válaszai botránykővé tették az autonóm gondolkodást féken tartani igyekvő kultúrpolitikai rendszerek korában. A kortárs recepció körében leginkább a bevezetőben ismertetett, külföldi recenziók nézőpontját tekinthetjük előremutatónak: a brit, német, spanyol ismertetők legtöbbször tág, hangsúlyozottan történelmi és európai kontextusban képesek szemlélni a Bánffy művében megfigyelhető, „ítélet alá vetett” társadalmat.

I. 1. 4. Egység, következetesség, ökonómia: a recepció tárgykritikai normakészletet alkalmazó irányvonala

Az *Erdélyi történet* szövegvilágát vizsgáló szakemberek a kifejezőeszközök meglehetősen széles körét vették számba. A mű egyes esztétikai jellegzetességeinek méltatása hatékony fegyverként is használható volt az elmarasztaló, ideológiai / erkölcsi alapra helyezkedő kritikával szemben. Természetesen az egyes mesteri, artisztikus megoldások feltárása a jelenkori recepció, az életmű sokak által óhajtott és szorgalmazott újraolvasása, újra„felfedezése” tekintetében is igen gyümölcsöző lehet.

I. 2. Dániel kerestetik!

I. 2. 1. Az *Erdélyi történet* és *Dániel* 5. könyvének kapcsolatáról

A trilógia újraolvasása során a figyelmünk elsősorban a kötetcímekre irányul: *Megszámláltattál, És hijjával találtattál, Darabokra szaggattatol*, melyek konkrét hivatkozás nélkül bár, de a bibliai próféta értelmezését idézik fel.

Érdemes azonban figyelniük az *Erdélyi történet* címeit követő, a regény szövegét megelőző – külön oldalakra nyomtatott – szövegrészekre is. E három, erősen archaizáló nyelvű szakasz átírja Belszár történetét. Így a trilógia (három részben közölt) mottója *nem bibliai idézet*, hanem a korábbiakban felvázolt bibliai történet sajátos parafrázisa. A hivatkozás a bibliai helyre éppúgy hiányzik, mint az eredeti szereplők nevének megemlézése, vagy Dánielnek az alakja. Az *Erdélyi történet* mottójából hiányzik a megfejtő, az értelmező alakja mellett a bűnhődő király figurája is.

Az ún. dánieli (értelmezői) szerepet első szinten maga a mottó tölti be, kérdés marad azonban, hogy képes-e a trilógia által kitüntetett figyelemben részesített arisztokrácia – akár egyénileg, akár közösségi szinten – az önmegértés és az adott történelmi szituáció megértésének eszközeként felismerni a – befogadó számára az *Erdélyi történet* mottója által jelzett – sokszorosán rétegzett hermeneutikai rendszert. E kérdés megválaszolására a következő fejezet vállalkozik.

I. 2. 2. Arcok és látásmódok

Az egyenként hat részből felépülő három kötet helyszínek (zárt terek: a budapesti kaszinó és az országház mellett erdélyi és anyaországi kastélyok, udvarházak, színházak, bálteremek, templomok; valamint természeti tájak: a kalotaszegi havasok, a mezősgyei, az almásmenti táj, portofinoi tenger, Velence, svájci gleccserek stb.) és szereplők sokaságát vonultatja fel.

Egyetérthetünk azokkal az elemzőkkel, akik szerint Bánffy Miklós nem osztályként láttatja az arisztokráciát, így a dánieli (ön)értelmezői magatartás semmiképpen sem vonatkozik a főrangúak társadalmi rétegére. Ha van dánieli figura vagy a bibliai Dánielre legalább emlékeztető alak a regény szereplői közt, akkor kétségtelenül – a főszereplő Abády Bálint szemével láttatott – mellékszereplő: Tisza István az. A mindenkori befogadó történelmi emlékezetére – mely Tisza Istvánt mint (vitatott) történelmi személyiséget tartja számon – apelláló elbeszélői szólam és a főszereplő nézőpontja ezt sejteti, csak hogy összhangban a mottó történetével, a tisztelt Házban (házában) senki nem látja „az írást a falon”, így, valójában, senki sem tart igényt prófétaival, vagy akár csak saját (pártpolitikai, erdélyi vagy éppen magyarországi) korlátozott nézőpontján túlmutató helyzetértékelésre.

I. 2. 3. A freskó

Az *Erdélyi történet* fogadtatásának áttekintése során kirajzolódó szempontok mellett utalnunk kell egy kifejezésre. A freskó szó több könyvismertetőben, tanulmányban előfordul Bánffy trilógiája kapcsán, ugyanakkor az *Erdélyi történetre* vonatkozó részletes kifejtésére egyik tanulmány sem vállalkozik. Az olvasó gyanúja így módon igazolódni látszik: a *freskó* szó legtöbb esetben a mű *monumentális*át kifejező szóvirág csupán, mely a trilógia (különbözőképpen értett, de csak vázlatosan érintett) festőiségére, képszerűségére utal.

Az *epikus freskó* kifejezésnek az *Erdélyi történetre* vonatkoztatása mégis megvilágító erejű lehet, amennyiben a következő jellegzetességére hívja fel a figyelmet: ahogyan egy freskót szemlélő befogadó szeme minden egyes részletet külön-külön is hasonló élességgel lát (ellentétben a fotó vagy a film médiumaival), ugyanúgy a trilógia oldalról oldalra megjelenő újabb és újabb alakjai, eseményei hasonló részletességgel, élességgel bontakoznak ki.

Bár a trilógia térbeli, időbeli kiterjedései kitapinthatók, és a szereplők, illetve szereplői vagy narrátori említés által felvillantott emberi sorsok tömege végső soron ténylegesen alkot egy – akár enciklopédikusan – kezelhető tömeget: úgy tűnik, a mű alkalmazott eszközei egyértelműen azt a célt hivatottak szolgálni, hogy a befogadó saját figyelmét a „tömegjelenet” egy-egy aspektusára fókuszálva hozza létre az adott olvasatnak megfelelő egységes élményt, trilógia-képet.

I. 2. 4. Az emlékezés mint ábrázolt és szövegszervező tevékenység

Egy adott esemény, jelenség érzékelése, annak értelmezése, majd főként Abády Bálint, Milóth Adrienne és Gyerőffy László emlékezetében történő ismételt felidézése, újraértelmezése a mű egyik gyakran jelentkező, sajátos vonása. Az emlékképek formájában felbukkanó érzékszervi adatok tudatosulására és magára az érzékelés esetlegességére történő többszöri elbeszélői utalás kiemelt jelentőségű a trilógiában. A szereplők visszaemlékezéseinek, továbbá e visszaemlékezésekre és az érzékelés hiányosságaira

reflektáló elbeszélői kommentároknak természetesen praktikus funkciója is van, hiszen számtalan mellékszereplőről, a jelenbeli eseményeket magyarázó, azok okaként felismerhető múltbeli eseményről így szerezhet ismeretet az olvasó.

Eme gyakorlati funkció mellett azonban a valóságosság illúziójának fenntartására is alkalmas.

Az emlékezés mind motívumként, mind elbeszélői eszközként az *Erdélyi történet* világának egyik legfontosabb építő-eszköze. Természetesen már önmagában a mű témaválasztása, elbeszélői módszere is az elbeszélés és emlékezés közismert és valamennyire természetesnek tekinthető összefüggésére irányítja a figyelmet. Az ábrázolt és elbeszélői eszközként alkalmazott emlékezés minden bizonnyal az egyik olyan vezérmotívumnak tekinthető, melynek segítségével az igen nagy terjedelmű szöveg egyik erős és egységes (akár tudományos, akár „naiv”) olvasata kialakítható.

I. 2. 5. Anekdotikus eszközök – modern funkciók

A fejezetben bemutatjuk: Bánffy Miklós trilógiájának esetében a nem műfajként értett anekdotikusságra, anekdotaszerűsége (minden fogalmi tisztázatlanság ellenére is) legalább két okból érdemes utalni. Az egyik: a trilógia egyes részeinek látásmódja a *Fortéjossal* foglalkozó fejezetben részletesen kifejtett *karneváli világlátásra* emlékezteti az olvasót, azonban a fonákjáról, alulnézetből láttatás – bár rendszerint visszatér – az egész szövegben mégiscsak részlegesen érvényesül.

A másik ok kapcsolódik az előzőhöz: az anekdotikusnak nevezett humoros, csattanós rövidebb-hosszabb történetek a maguk látásmódjával szereplők, szituációk jellemzését hivatottak szolgálni, mintegy illusztrálva azt, hogy a nagy *erdélyi történet* kis *erdélyi történetecskékből* áll össze. Paradox módon azonban ezek – a fő cselekményszálhoz csak igen lazán kapcsolódó – történetek épp a kapcsolódási pontokon keresztül, nagyobb összefüggésbe kerülve, önnön töredékes voltukra irányítva a figyelmet a befogadóban óhatatlanul felvetik a kérdést: *az egyetlen „erdélyi történet” valójában megírhatatlan?*

Jól látható továbbá, az *Erdélyi történet* anekdotázó humora, csakúgy, mint a dolgozatban tárgyalt többi Bánffy-mű: a nevetetés-nevetés motívumaival és eszközeivel legtöbbször a hétköznapi világ mellett/mögött meghúzódó, egyszerre fenyegető, s mégis, groteszk és mulattató „karneváli valóságra” is utal.

I. 2. 6. Reflektált nyelvhasználat az *Erdélyi történet* szövegében

Az *Erdélyi történet* szövege ugyan explicit módon nem tekinti központi jelentőségűnek a nyelv mibenlétének kérdését, mégis, a befogadó számára több szempontból is érdemes a mű nyelvszemléletének, nyelvhasználatának kérdéseit végiggondolni.

Bizonyítást nyer, hogy a trilógia az egyes történetek elmondásához, azokhoz hozzárendelt, sajátos nyelvi regisztert alkalmaz. Az adott nyelvi regiszterek olykor egymást ellentétező, olykor egymást kiegészítő jellegűen jelennek meg.

A trilógia ellenpontozó szerkesztése, az egymással párbeszédbe lépő nyelvi regiszterek szövegbeni együttes jelenléte, a trilógia egyes szövegrészeinek anekdotikus vonásai a mottó által képviselt dánieli funkció sajátos kiegészítői. Amennyiben az anekdotikusság részleges megjelenését egyfajta „csökkentett” (a későbbi fejezetekben *Fortéjos Deák Boldizsár*

memoriáléja és az *Emlékeimből* kapcsán részletesen kifejtett) karneváli jellegzetességként értelmezzük, úgy az eseményeknek, személyeknek alulnézetből, fonákjáról történő láttatása mintegy kiegészíti a mottó képviselte „felülnézetből” történő, apokaliptikus távlatokat is vizionáló szemléletmódját.

II. Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja (1931) és az Emlékeimből (1932) – két emlékirat?

II. 1. Recepciótörténeti áttekintés

II. 1. 1. Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja szövegének fogadtatásáról

Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja első kötetbeli megjelenéséről hírt adó könyvismertetőik többsége egyetért abban, hogy Bánffy-nak eme könyve „irodalmi csemege”. Mind az 1931-es, mind pedig az 1943-as kiadást követő könyvismertetőik kiemelik az „archaizáló stíluszerep”, a „fönntartás nélkül dicsérhető (...) tökéletes” stílus, „a háromszáz év előtti zamatos nyelv” bravúros alkalmazását. Az időben legkorábbi és legutóbbi *Fortéjos*-könyvismertető megjelenése között majd’ nyolcvan év telik el. A *Fortéjos* kiadásában bekövetkezett, valamivel több, mint hatvanéves kényszerű szünet után, a különböző kiadásokhoz kapcsolódó ismertetőik, kritikák kiemelt szempontja továbbra is az archaizáló stílusjáték, stílusparódia értékelése marad. Bár a korabeli recenziók egyöntetű méltatásához képest az ezredforduló után megjelent könyvismertetőik közt lesújtó bírálatra is találtunk példát, mégis kijelenthető, hogy a *Fortéjos*-ra vonatkozó mai írások többségére a felfedezés öröme, az elismerő, méltató hangvétel és a könyv újraolvasásának sürgetése jellemző. Eme újraolvasás időszerűségét *Fortéjos* irodalomtörténeti összefüggésbe helyezésének igénye, a formával, műfajokkal történő „intertextuális játék” színvonala egyaránt indokolja.

II. 1.1.1. Fortéjos szövege – az író álarc?

Az álarc fogalma már a korai könyvismertetőikben is felbukkan, de a maszkot viselő író Bánffy összefüggésében. Konceptciónk szerint azonban ezúttal nem a biográfiai értelemben vett írónak/embernek az arcképét kell rekonstruálnunk, vagy e képet „egyszerűen csak” kiemelni a maszk mögül. Az általunk felvázolt kérdezői-befogadói horizontból egyértelműen e – két szövegben több szinten és olykor eltérő módon, de érvényesülő – sajátos, leginkább „karneváli”-nak nevezhető logika vizsgálata tűnik gyümölcsözőnek. Éppen ezért az értekezésnek a *Fortéjos* és az *Emlékeimből* szövegét elemző része a „fiktív” és „valós” emlékirat egymásra vetítésében leginkább a bahtyini karneválelmélet megvilágító erejű fogalmait alkalmazza.

II. 1. 2. Személyes történelmi narratíva mint politikusi/írói önarckép-konstrukció? Az Emlékeimből recepciójáról

II. 1. 2. 1. A kötet egykorú fogadtatásának súlypontjai

Mind az 1932-es, mind pedig a bő tíz évvel későbbi, 1943-as, Révai-féle kiadás nyomán megjelenő recenziók elismerően szólnak a műről és írójáról. Erényei között sorolják fel megjelenítő, hangulatteremtő, élőlényt és tárgyat egyaránt kiválóan jellemző erejét,

arányos, logikus mondatszerkesztését, kifogástalan szerkesztőkészségét. E recenziók gondolatmentes szerint Bánffy *emberi erényei* – úgymint őszintesége, humora, iróniája, teremtő fantáziája, gazdag ismeretanyaga, ugyanakkor előkelő szerénysége, elfogulatlansága egyben *írói erényei* is. A könyvismertetők többsége a mű megírásának hogyanját legalább olyan fontosnak, sőt némely esetben fontosabbnak tartja, mint a tartalmi elemeket.

Az *elbeszélői hangra*, a *történelmi szempontból fontos és jelentéktelen események szövegbeli együttes jelenlétére* vonatkozó recepciós megállapítások előretalnak értekezésünk későbbi fejezetére, melyben a Bánffy- emlékiratok eme jellegzetességét a szövegszervező karneváli logika sajátos megnyilvánulási formájaként vizsgáljuk.

II. 1. 2. 2. Variációk Az ostoba Lire, avagy az Emlékeimből pártpolitikai alapú fogadtatásáról

Az 1943-as kiadás és a 2000-ben történő újrakiadás közötti időszakban, a Bánffy-könyveket általánosan érintő, főként pártpolitikai-ideológiai indíttatású kritika: tiltó, elítélő, vagy éppen bagatellizáló hozzáállásnak köszönhetően elvétve történik utalás az *Emlékeimből* szövegére. Az *Utunkban* 1959-ben megjelent Huszár Sándor-cikk, illetve a *Kortársban* 1985-ben közölt ugyancsak Huszár Sándor tollából származó írás azon túl, hogy megmutatja, hogyan, mennyiben változik egy adott kritikus álláspontja több mint húsz év alatt, rávilágít a Bánffy-könyvek recepciójában történt változásra is: a '80-as évek közepére az ideológiai alapon tiltó kritika eljut az író Bánffy által létrehozott értékek – ismét csak ideológiai alapú önkritikával átitatott – részleges elismeréséig. Azonban a mű egyetlen helyes megközelítése, értelmezése iránti igényt továbbra is az –'50-es évekhez képest némileg árnyaltabb – osztályszemlélet táplálja.

II. 1. 2. 2. Irányok a mai recepcióban

Az *Emlékeimből* jelenkori fogadtatásában (például Márkus Béla írásában) a könyv modernitása, a harmincas évek „számadás-irodalmába” illeszthetősége válik hangsúlyossá, másrészt azonban ismét szerephez jutnak (Dávid Gyula, Takács Péter megállapításaiban) az 1932-es és 1943-as kiadást közvetlenül követő recenziók gondolatmenetét irányító, olykor egymásnak ellentmondó, máskor egymást kiegészítő értékelési szempontok: a szöveg Bánffy Miklós írói és/vagy politikusi önarcképeként való olvashatóságának kérdése, a szöveg referenciájának, szépirodalmi és dokumentumjellegének problematikája.

II. 2. „Non nunquam ridetur” A karneváli logika szerepe a Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja és az Emlékeimből szövegében

II. 2. 1. A memoriálét bevezető kiadói előszóról és Fortéjos Boldizsár öccséhez írt leveléről

Fortéjos recepciójának áttekintése után talán nem meglepő, ha azt állítjuk, hogy a *memoriálé* szövegének megértése úgy hagyatkozik a befogadó történelmi emlékezetére és valóságképre, hogy közben idézőjelbe teszi e ráhagyatkozást: a fent megjelölt vonatkoztatási pontok szövegen kívüli létét folyamatosan megkérdőjelezi, szöveg általi megalkotottságukat tudatosítja.

A nagyközönségnek szánt, tehát ismeretterjesztővé szelídített, tudományos nyelvi regisztert imitáló, a tudományos stílusnak nem megfeleltethető tárgy közlését tudományos stílusesszékkel megvalósító kiadói előszó – stílusparódia. Fortéjos öccséhez írt levelében, mely szintén stílusparódia, az okulásul elmesélt Kerkóposz ikertestvérek példázata azon túl, hogy a nevetetés előnyeit és a nyolc történet látásmódját vetíti előre, értelmezői pozíciót is ajánl a befogadónak. A Kerkóposz ikrek „hermeneutikai” tevékenysége: karneváli ön-és világértelmezése azonos. Logikájuk – Bahtyin szavaival élve – a „megfordítás”, a „visszajáról”, a „fonákjáról” látás logikája.

II. 2. 2. Fortéjos történeteinek szereplőiről mint (farsangi/halotti) maszkokról

A többnyire kimondott tanulságra kihegyezett rövid történetek bizonyos tulajdonságok megtestesítőiként rajzolják meg az egyes alakokat. Legtöbbjük neve beszélő név, mely a farsangi maszk (jellege, neme, életkora, foglalkozása, lelkiállapota stb. szerinti) beazonosításában segíti az olvasót. Azok a történetek pedig, amelyekben történelmi jelentőségű személyek neve is szerepel, a farsangi maszk funkcióját a halotti maszkokéval egészítik ki.

II. 2. 3. Farsang/karnevál – a kitüntetett időszak

A farsangi maszk természetéről, funkciójáról alkotott elképzelésünk kialakításakor Bahtyin karneváli maszkra vonatkozó értelmezését vettük alapul, továbbá az álarcnak a magyar néphagyományban betöltött farsangi szerepére figyeltünk. Mindkét esetben világossá vált, hogy a maszk igen bonyolult, sokértelmű szimbolikával rendelkezik, és tévedés lenne azt hinni, hogy csupán megtévesztő, elrejtő szerepe van. A farsangi mulatság mint kitüntetett időszak explicit is megjelenik a *Fortéjos* negyedik történetében.

II. 2. 4. A karneváli bolond: Fortéjos Boldizsár fő- és mellékszerepekben

Fortéjos főszereplőként a becsapott, mellékszereplőként a csavaroseszű vándor szerepében jelenik meg. Az egy személyben világutazó, babonákon nevető protestáns diák, hazája sorsán elmélkedő erdélyi emlékiró és legfőképpen – karneváli bolond Fortéjos képes megmutatni a világ groteszk, „másik arcát.”

II. 2. 5. A karneváli logika képi kifejezése

A történeteket kísérő illusztrációk karikatúrajellege, az eltúlzott méretek és mozdulatok, a grimaszok „nemcsak kísérik a szöveget,” de az olvasói tekintet is irányítják. Ezek az illusztrációk a történetindító iniciálékkal együtt a karneváli logika képi kifejezői.

II. 2. 6. Fortéjos stílusa, nyelvezete

Fortéjos nyelve – mintegy a karneváli világlátás anyagi-testi elvének megfelelően – a szavak *hangtestére* is felhívja a figyelmet. A lefokozás a szövegben szereplő tájszavak (vagy a tájszótárban sem található kifejezések) legtöbbször hangalakjában illetve a játékos szóalkotással létrejött szavak hangalakjában, is tetten érhető.

II. 2. 7. Narrátori szerepkörök az *Emlékeimből* szövegében

Az önmagára mint „tőle telhetőleg elfogulatlan” narrátorra (íróra!) reflektáló elbeszélő hangja megosztott hang. Tulajdonképpen két, általában jól elkülöníthető, elbeszélői hang különböztethető meg. Az egyik – az emlékeit gondosan számba vevő *tanúskodó, tudósító hang*; a másik – a felidézett személyek, helyszínek, események, kapcsán elmélkedő, vagy éppen általános érvényre is igényt tartó kijelentéseket megfogalmazó *értekező hang*. E két *hanggal* azonban, árnyalva azokat, gyakran együtthangzik a felidézettektől távolságot tartó (leginkább karneváliként értelmezhető) (ön)ironikus hang.

E megosztott narrátori hang az elbeszélői szerepköröket is jelzi: a visszaemlékező *tanúét*, aki a múltbeli eseményekről – legtöbbször azok szemlélőjeként, ritkán átélőjeként (máskor „egyes ismerősök alig ellenőrizhető elmondásaiból,” de olykor „legszavahihehetőbb tanúktól” értesülve) számol be. Helyszínek, személyek leírása is e szerepkörhöz köthető. Meg kell említenünk továbbá a narrátor az *értekező*, végül pedig, leginkább a karneváli bolond figurájához hasonlítható szerepkörét.

II. 2. 8. „Véletlenszerű” szerkesztés és a maszkkészítés szintjei

Az emlékezés-felejtés kétarcú folyamatából származó és ennek mintájára véletlenszerűen, „találomra” egymás mellé helyezettnek feltüntetett pillanatképeket a magasztosnak és ironikusnak, a fenségesnek és a groteszk határát súroló tragikumnak váltakozása jellemzi.

A maszkalkotás *Fortéjoshoz* hasonlóan több szinten, de *Fortéjostól* mégis eltérő módon történik. A szöveg – az emlékirattal szembeni olvasói elvárásokat figyelembe véve, *Fortéjoshoz* képest eltérő módon megvalósított – maszkkészítése, meglátásunk szerint azonban ugyanúgy a „visszajáról”, „fonákjáról” látás logikája szövegbeli érvényesülésében játszik fontos szerepet, mint ahogyan a *Fortéjosban* is.

II. 2. 9. Az *Emlékeimből* nyelvének, stílusának jellegzetességeiről

Fortéjos régiesítő, önmagát előtérbe állító nyelvezetéhez képest az *Emlékeimből* nyelve látszólag nem hívja fel magára a figyelmet. Nem archaizál. *Fortéjos* egyes szövegrészeire azonban nemcsak ritkán használt kifejezések, de sajátos szókapcsolatok, mondatok, hasonlatok is – olykor majdnem szó szerint – utalnak. A lefokozásban a Bahtyin által emlegetett anyagi-testi elv ambivalens volta sok esetben kimutatható. Igaz ugyan, hogy a vásári beszéd „műfajaira” az *Emlékeimből* kevés példát szolgáltat, mégis jelenlétükkel, már csak váratlan voltuk miatt is, ráirányítják a figyelmet e beszédformákra és a szöveget szervező karneváli logikára.

II. 2. 10. A „kerkóposzi” értelmezés korlátai

Az *Emlékeimből*, szemben *Fortéjossal*, kétségtelenül olvasható (egy közéleti-politikai szereplőre és/vagy egy adott korra vonatkozó) dokumentumként, forrásként, mint ahogyan korabeli vagy jelenlegi könyvismertető, kritikák, tanulmányok többsége teszi. Feltárható továbbá a gazdag erdélyi emlékirat-irodalom hagyományához fűződő árnyalt viszonya.

Ezúttal viszont arra tettünk kísérletet, hogy – a korábbi értelmezésektől eltérően vagy azokat kiegészítve – szoros szövegolvasattal bizonyítsuk: az *Emlékeimből* méltatott vagy éppen többek által felrótt narrátori „hangja”, a történelmi szempontból lényeges és lényegtelen – mégis egyforma élességgel látatott – események elrendezésének módja, a szövegben több szinten működő maszkkészítés, *Fortéjoshoz* képest részben hasonló, részben eltérő módon tárja fel azt a szövegszervező logikát, melynek körülhatárolására, pontosítására a „karneváli” jelzőt alkalmaztuk.

4. A szerzőnek az értekezés tárgyából megjelent publikációi

KUSZTOS Györgyi, *A model of unifying innovation and reproduction - Miklós Bánffy and „Transylvaniam”*. = TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. No. 16/2005.
WWW: http://www.inst.at/trans/16Nr/09_5/kusztos16.htm

VÁRADI- KUSZTOS Györgyi, *Posztumusz Magyar Művészetekért Díj Gróf Bánffy Miklósnak*. = Kalotaszeg, 2007, 2., 3., 4. szám. 1.

VÁRADI- KUSZTOS Györgyi, *Kettős pályarajz (Recenzió: Takács Péter: Bánffy Miklós világa. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006.)* = Magyar Napló, 2008. április. 68-69.

VÁRADI- KUSZTOS Györgyi, *Személyes történelemi narratíva mint politikusi / írói önarckép-konstrukció?* = Zempléni Múzsza (ISSN 1585-7182), 2009, 3. szám, ősz, 32-39.

VÁRADI- KUSZTOS Györgyi, *Dániel kerestetik! (Gondolatok Bánffy Miklós Erdélyi története és Dániel 5. könyvének kapcsolatáról)*. = Magyar Szemle (ISSN 1216-6235), 2010. június, 93-108.